

BESZÁMOLÓK

SZEMLÉK

REFERÁTUMOK

Könyvtárközi kölcsönzés és/vagy megőrzés?

A kérdésre nincs általános érvényű válasz. A szakirodalom is megoszlik abban, hogy a dokumentumoknál – elsősorban a könyveknél – a mai olvasó igénye vagy a jövőbeli használó érdeke élvezzen-e elsőbbséget.

Ennek ellenére – a helyi használatból és kölcsönzésből kiindulva – érdemesnek látszik megkísérelni a könyvtárközi kölcsönzés és a megőrzés közötti ellentmondás feldolgozását, a legkevésbé kompromisszumos megoldásra való rátalálást. Ehhez segítségül kell hívni néhány témába vágó elméleti-tapasztalati útmutatást, törvényt.

A legtömörebb választ *Ranganathan* hindu könyvtártudós híres öt törvényének egyike tartalmazza: **“A könyv arra való, hogy használják.”** Itt nyomban felmerül az a probléma, hogy miként egyeztethető össze a ma a holnappal, tehát hogy a mostani szolgáltatás ne veszélyeztesse a majdani, vagy megfordítva: miként biztosítható, hogy a valamikori szolgáltatás ne korlátozza a jelenlegit?

Ranganathan törvényében kimondatlanul is benne van, hogy a könyv önmagában nem “érték”, s így megőrzésének sem volna értelme, ha az emberhez való viszonyában nem válnék értékessé.

E pontnál kapcsolódik a témához cikkünk szerzőjének két korábbi, tételszerű megfogalmazása. Egyrészt: **“A megőrzés célja a jövőbeni használat”,** másrészt: **“A megőrzés ne akadályozza a jelenlegi használatot”** (vö. *Line's Two Laws of Conservation*). A második – nevezzük így – “megőrzési törvény” “könyvtárhasználati törvénnyé” (*Law of Library Use*) fogalmazható át: **“A mai használókat nem szabad feláldozni a jövőbeni használókért.”**

Ahhoz, hogy el lehessen olvasni, a könyvnek el kell jutnia az olvasóhoz, s ez arra kötelez, hogy nem szabad elzárkózni a könyvtárközi kölcsönzéstől sem. Ezzel szemben egyes könyvtárak éppen a megőrzésre való hivatkozással vonakodnak a könyvek és fénymásolatok távkölcsönzésétől. Esetükben könnyen megcáfolható előítélet munkál. A könyvtárközi kölcsönzés keretében igényelt dokumentumok szolgáltatásának kockázata ui. minimális,

hiszen: a küldő könyvtár figyelmesen csomagol; a végfelhasználó nagyobb felelősséggel forgatja a távolról kapott anyagot; mindkét könyvtár nyilván tartást vezet a szóban forgó dokumentumokról. A könyvtárközi kölcsönzés nem jelent nagyobb veszélyt, mint a könyvek helyi igénybevétele, kölcsönzése, fénymásolása. Ellenkezőleg: a kevésbé ellenőrzött helyi használat több alkalmat is kínál a deviáns elemeknek, a könyvcsonkítóknak és a könyvtolvajoknak. Ha tehát a könyvtárközi kölcsönzés korlátozását valaki is azon az alapon szorgalmazná, hogy összeférhetetlen a megórással, úgy e megszorításnak éppúgy ki kellene terjednie a könyvtáron belüli hozzáférésre is. A megkülönböztetés semmivel sem indokolható, s ebből adódik az első könyvtárközi kölcsönzési törvény (*Line's First Law of Interlending*): **“A távoli használót a helyi használóval egyenlő hozzáférési jog illeti meg.”**

Manapság a könyvtárnak igencsak meg kell gondolnia, hogy a rendelkezésére álló pénzüsszegeket miként használja fel legésszerűbben. A könyvtárközi kölcsönzést is számításba véve kell megtalálnia a ráfordítás optimális arányát az új könyvek beszerzése, a meglévők állagának védelme között.

A konfliktus, s ez talán kitűnik az eddigiekből, nem az állagvédelem és a könyvtárközi kölcsönzés, hanem az állagvédelem és a használat között van. Másként szólva: mivel az állagvédelem a majdani használatot szolgálja, a tényleges ellentét a jelen és a jövő használat között áll fenn. A feladat tehát az, hogy a mindenkori zavartalan használat és az állagvédelem, a megőrzés összehangolására keressünk megoldást.

Ez lehetséges is, ha meggondoljuk: az állagvédelem rendszerint úgy értelmezhető, mint az eredetinek a jövőbeli hozzáférhetőség érdekében jó állapotban való megtartása, ilyenbe való “visszahozása” vagy mikro-, ill. digitális formátumba konvertálása. Semmiképp sem szabad folytatódnia annak az abszurd gyakorlatnak, amellyel sok könyvtár tetemes pénz és fáradságot fordít régi állományának konzerválására, s eközben elhanyagolja az újkeletűbb könyvek

állagvédelmét, eltűri végleges megsemmisülésüket. Így pl. a közművelődési könyvtárakban a kevésbé "értékes", de nagyon népszerű, agyonolvasott könyvek lépten-nyomon a kiselejtezés sorsára jutnak, olyannyira, hogy megjelenésük után 10 évvel már egyetlen kölcsönözhető példány sem található belőlük. Pedig ezek az "értéktelezenebb" művek is mellőzhetetlen, hű tükrözői koruk örökségének és kultúrájának.

Megrögzött nézet ugyanis, hogy a tárgyak (pénzermék, kastélyok stb.) annál értékesebbek, minél régebbiek. Az indokolt esetektől eltekintve – és a könyvek esetében ez külön hangsúlyozandó – meg kell szabadulni ettől az előítéllettől, s nem szabad minden régi tárgyat minden újjal szemben eleve előnyben részesíteni.

A megőrzés követelményének négy módon lehet eleget tenni. Az első, az *eredeti anyag konzerválása*, általában igen költséges, gyakran a szabad hozzáférésnek sem kedvez, azaz csak fokozza a konfliktust a megőrzés és a használat között.

Lényegesen előnyösebb és főleg gazdaságosabb a második módszer, a *mikroformátumos* másodpéldány készítése, itt ugyanis a törzspéldány megkímélhető, a mikroformátum korlátlan használatba bocsátható. Sőt: az esetek többségében – pl. a romlékony papírra nyomott újságoknál – a tetemes konzerválási költségeket elkerülve az eredeti lappéldányok meg is semmisíthetők. Mivel a mikroformátum huzamos használata eléggé kényelmetlen, jobb, ha mindjárt mikrofilmlapra dolgoztatunk.

A harmadik módszer, a *digitális formátumba* való konvertálás, szintén a törzspéldányok biztonságát, s ugyanakkor a szöveg korlátlan hozzáférési lehetőségét nyújtja.

Végül a negyedik módszer, a *hasonmásnyomat*, nemcsak az eredeti megóvása, de az elérhetőség szempontjából is a legkedvezőbb, ugyanis korlátlan számú másolatban készíthető, vásárolható és kölcsönözhető.

A jelentős állománymegóvási költségek ismeretében nem közömbös a könyvtárnak, hogy mennyi és milyen témájú dokumentum vár erre a procedúrára. Felelősségteljes válogatás után kell döntenie a kezelés módszeréről, és hogy mely dokumentumról készítenő másodpéldány. A válogatást általában megnehezíti a szubjektivitás, amely két szélsőséges könyvtárosi magatartás között ingadozik. Az egyik az "örizgető", a másik a "kiaknázó" típus. Az előbbi mindenekelőtt a legdrágább, legkritikább, legértékesebbnek vélt könyvet teszi félre, jelöli ki alapos állagvédelemre, az utóbbi viszont arra törekszik, hogy minél előbb használatba kerüljenek az időszerű, keresett könyvek, s ha szükséges, kerüljenek át más formátumra, esetleg újranymásra "ítéltessenek".

Egyértelmű recept tehát nem adható a rendelkezésre álló pénzüsszegek optimális elosztására. Inkább csak érdekességként hozható fel egy másik (orvosi) szakterület javasolt *minőség-élettartam* mérőszáma, amely szerint azonos kezelési költség mellett

- ▶ 1 személy 20 évig tartó szenvedésben vegetáló,
- ▶ 3 személy 10 évig tartó,
- ▶ 10 személy 3 évig tartó, jó egészséget élvező túlélése várható.

Követve az analógiát, e témában is fennáll a választási lehetőség, nevezetesen, hogy

- ▶ 20 könyvet őrizzünk-e meg 100 évig még használható állapotban,
- ▶ 5 könyvet 500 évig jó állapotban,
- ▶ 1 könyvet kétezer évig.

A következőkben néhány olyan módszerről, technikáról lesz szó, amellyel "a maximális elérhetőség mellett minimális rongálódás" követelménye megvalósítható.

Elsősorban a gondos, szakszerű csomagolásra kell nagyobb figyelmet fordítani, s ez alól még olyan, az archiválási kötelezettség alól mentesített intézmény sem lehet kivétel, mint amilyen az Angol Könyvtári Dokumentumellátó Központ (British Library Document Supply Centre = BLDSO).

Az eredeti dokumentumok elhasználódása azért is minimalizálható, hogy belőlük bizonyos példányszámot több könyvtárban osztunk szét, s így egyrészt a használat megosztásával, másrészt a használatnak egy kijelölt intézménybe történő összpontosításával (ilyen a BLDSO is) véget lehet vetni a helyi és a könyvtárközi kölcsönzés közötti súrlódásoknak.

Az eredeti dokumentum elveszése, megromlására ellen a fénymásolás ad abszolút védelmet. A fokozott megóvhatóság érdekében ajánlatos az eredetiről másodpéldányt készíteni, s a továbbiakban csak róla másolni.

A felsorolt néhány módszer összehangolása mind a "kiaknázó", mind az "örizgető" könyvtárosi magatartásnak konvenial, más szóval a túlzott könyvorientáltságot összebékíti a használóorientáltsággal, ami által a már említett könyvtárhasználati törvény azzal egészül ki, hogy **"A jövő használóját nem szabad feláldozni a jelen használójának."**

Eddig kizárólag csak nyomtatott anyagokról esett szó, mivel egyéb médiák megőrzésénél a fizikai forma kevésbé fontos, zömmel a tartalom van a hangsúly. De a gyors és jóvátehetetlen romlást elkerülendő, ott is törekedni kell a tartósabb médiákra történő átmásolásra. Vonatkozik ez a nyomtatott dokumentumok törzspéldányáról készült másodpéldányra is, még fokozottabban a mikroformátum állapotának rendszeres ellenőrzésére, s legfőképp a CD-ROM formátumú digitális szövegekre, amelyek élettartamáról még nincs kellő tapasztalatunk. Ha szükséges, új másolat készítenő.

Az elmondottak summázata a következő: bár az állagmegóvás, a megőrzés célja átmenteni a dokumentumokat egy későbbi kor használójának, mégsem szabad a majdani használatnak a jelenlegit akadályoznia. A megfelelő állományvédelmi programnak tartalmaznia kell azokat a szempontokat, amelyek figyelembevételével a dokumentumok állagmegóvó kezelésre, illetve másodpéldányok készítésére kiválthatók. A modern technikával, a könyvek mikrofil-

mezésével vagy digitalizálásával egyrészt megszűnhetnek a helyi és a könyvtárközi kölcsönzés eddigi konfliktusai, másrészt megoldódik a nyomtatott dokumentumok törzspéldányának vagy tartalmának biztonságos megővése mind a jövő, mind a jelen olvasói számára.

/LINE, M. B.: *Interlending and conservation: Friends or foes? = Interlending and Document Supply*, 16. köt. 1. sz. 1988. p. 7–11./

(Zoltán Imre)

A folyóiratok árváltozásai

A folyóiratok és a velük egy tekintet alá eső egyéb kiadványok "örökzöld" problematikájának egyik fontos összetevője az árkérdés.

Az elmúlt néhány évben az árak előrejelzése még nehezebbé vált. Az általános árnövekedési tendencián kívül ugyanis jelentős szerepet játszott benne az infláció és az USA-dollárnak a többi valutához mért változó értéke. Számos könyvtáros tudna rémtörténeteket mesélni arról, hogy miközben az egyik évben órási összeget kért kiegészítésként a költségvetéstől, hogy az állandó megrendeléseit biztosítani tudja, ez a szóban forgó évben olyan túligénylésnek bizonyult, amelyet a következőben fel nem használt összegként levettek a keretéből; amikor viszont a minden eddiginél magasabb inflációs ráta miatt a csonkított keret sokkal kisebb lett a szükségesnél.

A legtöbb könyvtár beszerzésének mintegy 50%-át költi el folyóiratokra, de a vállalati könyvtáraknál ez az arány még magasabb, gyakran eléri a 85–90%-ot is.

Az Amerikai Kiadók Szövetségének (*Association of American Publishers, Inc.*) megbízásából végzett felmérés szerint a könyvtárosok általában a folyóiratárak évi 9%-os áremelkedésével számolnak, de 73 amerikai tudományos könyvtár esetében ez már 1986-ban is 9,5%-os volt, 1987-ben pedig valószínűleg eléri a 10,9%-ot [1]. Ha el is fogadjuk az elmúlt öt évben egy átlagosan 9%-os évi árnövekedést, bizonyos, hogy az állomány összetételének függvényében komoly különbségek vannak az egyes könyvtárak között. Ez adódik az állomány országok szerinti megoszlásából, az egyéni és az intézményi előfizetési árak különbségeiből, az egyes valuták egymáshoz mért értékének változásából.

A fentiek egyik részletéről, az egyéni és az intézményi előfizetési árak különbségéről az USA-ban az *Editing History* adott közre adatokat. Belőlük kiderül, hogy a 89 legjelentősebb kémiai, fizikai, pszichológiai, közgazdasági, szociológiai és üzleti folyóiratnál az "árdiszkriminációból" ekként adódó különbség 1974 és 1984 között 58,4%-ról 74,2%-ra nőtt [2].

A folyóiratárak statisztikai elemzéséhez 4 különböző USA-beli könyvtárban történt felmérés: egy főiskolai könyvtárban, egy gyógyszeripari nagyvállalatnál, egy állami és egy magánegyetemenél.

A statisztikai áttekintés kedvéért a felmérésben csak olyan folyóiratok szerepeltek, amelyek az elmúlt öt évben már léteztek. Az öt éven belül indult vagy

megszűnt címek kimaradtak a felmérésből.

A felmérés eredményei alapján megállapítható, hogy az inflációs rátából eredő árnövekedés öt év alatt 41,7%-os volt, ami évi 8,4%-os inflációnak felel meg. Ebből következik, hogy 1994-re a mai árak kétszeresére lehet számítani.

Sajnálatos összefüggés, hogy ha a jelenlegi kiadói árak a könyvtárakat az előfizetések lemondására kényszerítik, ez újabb áremelkedést von maga után. Ez elsősorban a tudományos és egyesületi lapoknál várható, amelyek anyagi alapjait nem támogatják hirdetések.

Ami az egyéni és az intézményi előfizetési ár közötti különbség csökkentését illeti, az angol kiadókkal (ők ui. a "legmohóbbak") máris tárgyalások folynak a "diszkrimináció" enyhítése érdekében.

Ha a statisztikai elemzés nem is adhat egzakta választ arra, hogy mi történik a jövőben a folyóiratárak terén, bepillantást adhat abba, hogy hogyan alakult ki a mai helyzet. Nem valószínű, hogy a jövőben az elmúlt öt évhez képest alapvető változás történne ezen a területen, akár az infláció hatását nézzük, akár a különböző valuták közötti áringadozást. Egy bizonyos: ahogy az áremelkedés folytatódik, egyre nagyobb nyomás nehezedik a könyvtárakra, hogy pontosan ítéljék meg a várható költségeket. Ez az elemzés alap lehet ahhoz, hogy más eszközökkel együtt hozzájáruljon a folyóirat-gyűjtemények fenntartását biztosító pénzeszközök nagyságának előrejelzéséhez.

Irodalom

- [1] Library Acquisitions Survey. Ed. Professional and Scholarly Publishing Division of the Association of American Publishers Inc. for the Center for Book Research, University of Scranton, 1985. 14 p.
- [2] Price Differentials. = *Editing History*. The Newsletter of the Conference for Historical Journals, 11. sz. 1985. dec. p. 3.

/GREENE, P. E. N.: *Serials prices: an historical perspective*. = *The Serials Librarian*, 11. köt. 3–4. sz. 1987. p. 19–29./

(Trébits Gyuláné)